

Virkamäärittelyt ja ennalta päätetyt virat?

Vesa Vares

Historia-alan ammattilaisia on Suomessa tällä hetkellä enemmän kuin koskaan. Samaan aikaan olemme kuitenkin törmänneet omituiseen ilmiöön: kun jokin harvoista viroista, etenkin professuureista, tulee hakuun, hakijamäärät ovat käyneet yllättävän pieniksi. Onpa nähty jo sellainenkin haku, joka oli kuin NKP:n ehdokaslista – vain yksi nimi. Selityskin ehkä löytyy: virkojen määrittelyt!

Professuuri on edelleen käytännössä alan ainoa eläkevirka ja siksi haluttu. Hakijoiden vähyyttä ei myöskään selitä se, että historian tohtoreita riistettäisiin hyväpalkkaisein toimiin tiedeyhteisön ulkopuolelle ”siviilivirkoihin”. He eivät ole puolustusvoimien lentäjiä, joille olisi olemassa omaa Finnairia. Miten ristiriita on siis selitettävissä?

Selitys piilee yhä laajemmin ”maan tavaksi” tullessa virkojen määrittelyssä. Aiemmin historia-alalla virkoja ei yleensä ainakaan avoimesti määritelty, vaan kilpailu oli tässä suhteessa vapaa. Pinnan alla saattoi toki kuohua vaikka millä tavalla, ”Hyvä Veli” -verkostot toimia ja poliittiset vastakohtaisuudet tai henkilökohtaiset kalavelat tulla perintään. Mutta ainakin tämä oli vaikeampaa, kun ketään ei voinut estää hakemasta virkoja eikä heidän julkaisujaan ja muuta toimintaansa näin kokonaan ignoroida.

Nykyään on sen sijaan käytössä useita tapoja karsia hakijoita pois kilpailusta. Näistä puhutaan yleisesti raskaana ja kevyenä määrittelynä. Ensin mainitussa virka määritellään suoraan, toisessa ”annetaan ymmärtää”, käyttäen virantäyttöselosteen periaatteessa väljää, mutta viestin perille vievää muotoilua. Olennaista on, että molemmissa tapauksissa hakuja halutaan ohjata – ei haluta sellaista valtavaa prosessia, jossa koko historian tohtorien ammattikunta hakee virkoja. Kevyessäkin mallissa toivotaan mahdollisimman monen ymmärtävän, että vaikka asiaa ei sanota suoraan, niin eipä oikeastaan kannata hakea.

Trendiin liittyy myös pyrkimys yhä enemmän vähätellä julkaisujen merkitystä virantäytöissä. Niitä on tasapainotettava opetus- ja hallintoasioiden tuntemuksella, projektijohtamisella, kansainvälisillä kontakteilla ja monilla muilla ansioilla. Kuin sattumalta tätä linjaa kannattavat poikkeuksetta ne, joiden julkaisu-toiminta väitöskirjan jälkeen on ollut suhteellisen verikkaista.

Määrittelyjen ja niiden motiivien osalta muiden alojen kehitys tuskin poikkeaa historiasta. Korostettakoon, että asiaan on tietenkin muitakin kuin hakijoiden näkökulmia. Kyse onkin siitä, onko näkökulmien tasapaino horjahtanut pois tieteellisen intressin puolelta.

Uusia piikkejä siilipuolustuksen tarpeisiin

Määrittelyillä on yleensä pyritty kahteen hyvin erilaiseen tavoitteeseen. Laitos saattaa haluta erikoistua vahvistamalla vallitsevaa suuntaansa. Tai laitos haluaa varmistaa monipuolisuuttaan ollakseen jumiutumatta yhden asian liikkeeksi, sisäpiirin suojatyöpaikaksi ja opiskelijoilleen vaihtoehdottomaksi opinahjoksi. Molemmat tavoitteet, etenkin monipuolistuminen, ovat niukkojen resurssien oloissa sinänsä ymmärrettäviä, alkuperäiseltä tarkoitukseltaan hyväksyttäviäkin.

Määrittelyt eivät kuitenkaan oikein istu humanistis-yhteiskuntatieteellisille aloille. Niiden, kuten nykyään kovin monen muunkin asian, periaate on imuroitu luonnontieteiltä – tai, kuten eräs historian professori osuvasti sanoi, ”laitetieteiltä”. Tieteenaloilla, joissa trendit vaihtuvat ja tiedot vanhenevat nopeasti ja joissa toisaalta eri suuntaukset vaativat hyvinkin kalliita laiteinvestointeja, määrittelyt joko uuden innovaation tai resurssien vievän erikoistumisen turvana voi myös ulkopuolinen jollain tavalla ymmärtää.

Sen sijaan historia ei ole luonnontiedettä. Siihen tulee kuulua vaihtoehtojen suosiminen ja kyky nopeaan reagointiin muutenkin. Vielä vähemmän se on laitetiedettä; lähes ainoa merkittävä tieteen tuottamisen menoerä on henkilöstön palkat. Näin ollen ei ole mitään rakenteellisiakaan syitä luoda yhden vaihtoehdon laitoksia, etenkin kun Suomen mittakaavoissa mikään varsinaisten kilpailevien "koulukuntien" perustaminen ei tunnu realistiselta.

Yleisempi reaktio niin tiede- kuin muissa yhteisöissä lienee, että kun resurssit ovat niukat ja osingoille pyrkijöitä paljon, alkaa koteloituminen, ei monipuolistuminen. Virkojen määrittelyistä voi tulla paljon herkemmin vanhan suunnan – ja viroissa istuvan henkilöstön – etujen turvaamista ja ay-politiikkaa kuin instrumentteja pluralismiin. Kauniimpana peitenimenä toimii "painopistealueen luominen".

Vallitsevan suunnan edustajilla on jo muutenkin, laitos- ja tiedekuntaneuvoston henkilösuhteiden ja reviiirajatteluun yleisesti liittyvien tekijöiden vuoksi, edullisemmat lähtökohdat kuin muilla hakijoilla. Jos niitä täytyy vielä määrittelyilläkin pönkittää, on syytä kysyä, onko näin runsasta tekohengitystä tarvitseva suunta mielekäs. Vallitsevaa vahvistava määrittely onkin vahvasti ristiriidassa sen usein kuulun perustelun kanssa, "ettei vain tulisi samalle laitokselle useita professoreita, jotka edustavat samanlaisia tutkijaprofiilia".

Viimeksi mainittu perustelu ainakin lähtee monipuolisuuden turvaamisesta, mutta valitettavasti sitäkin on liian helppoa soveltaa taktisen tarpeen mukaan.

Niin kauniita kuin ajatukset vahvuusalueista ja monipuolistamisesta periaatteessa ovatkin, ne merkitsevät jo periaatteellisesti julistusta: "Suurin pätevyys on sivuasiana." Käytännössä ne johtavat pätevyyden sivuuttamiseen ja koomisen keinotekoiisiin argumentteihin tämän legitimoimiseksi. Määrittelyillä pyritään "sopivan" valitsemiseen, mikä on aina poliittinen ratkaisu (termillä en viittaa puoluepolitiikkaan); tällöin nousee väistämättä ratkaisevaksi se, kuka "sopivan" määrittelee.

Tarkoitanko tällä siis, että kaikki, jotka saavat viran määrittelyn alaisissa hauissa, ovat näissä viroissaan ansiotta? Tai että virkoihin kerran päässeet pitäisi seuraavassa haussa raakata meksikolaisen "ei uudelleenvalintoja" -periaatteen mukaisesti pois? En, sillä enimmäkseen määrittelyt ovat sopineet niille, joita on yleisesti pidetty muutenkin vahvimpina hakijoina. Ihmetystä herättää lähinnä se, miksi on läh-

detty hätävarjelun liioitteluun tapauksissa, jotka olisivat mitä todennäköisimmin ratkenneet kyseiseen suuntaan muutenkin. Määräaikaista virkaa hoitaneilla on puolestaan oltava tasa-puolinen oikeus yrittää virkansa uusimista – ei hän sen hoitamista saa dismeriittinäkään pitää, jos sen aikana hankitut tieteelliset ansiot, kuten julkaisut, opetus, kansainväliset kontaktit ym. osoittavat henkilön menestyneen nimenomaan pätevyysmittareilla. Mutta tämän olisikin oltava se ratkaiseva "jos" – ei jatkuvuuden sinänsä.

Todellista jäävittömyyttä ei ole

Myös argumentti, jonka mukaan "työpaikalla tulee tuki olla oikeus arvioida, mitä se tavoittelee", on periaatteessa ymmärrettävä, mutta avaa sekin käytännössä ovet täysin vapaiksi "Hyvä Veli" ja "Hyvä Sisar" -ratkaisuille. Ei ole olemassa intressitöntä ja nurkkakuntaisuudesta vapaata maagista "työyhteisöä", jolla olisi vain tieteen suuri hyvä tavoitteena – on henkilöitä, joilla on luonnolliset, mutta silti vain omat intressinsä. Tuskin edes heikkoudet tai kaunat katoavat minnekään.

Perustelu on lisäksi lainattu aivan toisista oloista, nimittäin liike-elämästä, jossa maksajalla tuki pitääkin olla oikeus suorittaa valinta intressinsä mukaisesti. Akateeminen "työyhteisö" ei ole virkojen maksaja. Verovaroin ylläpidettyjä virkoja on oltava jokaisella pätevällä tasa-arvoinen mahdollisuus hakea.

Kuitenkin tämän myyttisen "työyhteisön" portinvartija-asemaa tunnutaan vain vahvistavan. Kekkonen on muistaakseni joskus todennut, että professorit päätetään hänen tietääkseen siinä vaiheessa, kun valitaan asiantuntijat. Eikä hän viitannut tällä näiden asiantuntijoiden ja hakijoiden asiantuntemukseen, vaan tiedeyhteisön sisäisiin riitoihin ja asiantuntijoiden eieteellisiin mieltymyksiin. Määrittelyillä siirrymme vielä askeleen tätäkin kauemmas – professorit päätetään oikeastaan jo silloin, kun valitaan viran määrittelijät. Kun lausunnonantajatkin seuraavat tehtävänsä mukaisesti sitä latua, jonka määrittely on avannut, hakijoiden kannalta tieteellinen meritoituminen julkaisutai opetusansioilla käy yhä vähämerkityksellisemmäksi sen rinnalla, kenen kannalta on määrittelyistä päättävissä elimissä sopivat henkilöt.

Nykykehitys johtaa myös yhä pahempiin asiallisiin jääviysoongelmiin. On varsin tavanomainen ilmiö, että määrittelyt sopivat hyvin nimenomaan niille hakijoille, jotka ovat kyseisen

laitoksen määrittelevän elimen jäseniä. Ja vaikka kukaan hakija ei olisikaan tällaisen elimen jäsen, määrittelyjä – ja sitä, millaisia asiantuntijoita kutsutaan – ratkaisevat silti usein henkilöt, joilla on mitä ilmeisin oma intressi saada jokin määrätty ehdokas valituksi ja toinen torjutuksi. Esimerkiksi oman laitoksen ehdokkaan valinta poistaa heidän oman etenemisensä tieltä virkahierarkian ”tulpan”. Tai muualta tullut voi olla parempi sen takia, että hän edustaa juuri heidän tutkimussuuntaansa ja suuntaa laitoksen painopistettä ja resursseja heidän suuntaansa – samoin lausuntoja alempien virkojen täyttämistä.

Keskikiintiön määriteltäessä ylempiä virkoja käy helposti kuin Pohjantähden papinvaalissa. Koskelan Jussiakaan eivät kiinnostaneet ehdokkaiden teologiset mielipiteet tai pätevyys, vaan hän äänesti sen mukaan, kuka todennäköisimmin jatkaisi hänen torppansa kontrahtia eikä ajaisi häntä maantielle.

Kun tiedemaailman, etenkin humanistisen, osakseen saamat resurssit liikkuvat yleensä naurettavuuden ja sääliittävyyden rajamailalla, tällaista ajattelutapaa ei voi välttää, eikä se ole sinänsä kenenkään moraalisen tai älyllisen kelvottomuuden todiste. Olemme kaikki pakotettuja tilanteeseen, jossa jokainen kollega on kilpailija, jopa vihollinen. Suurin vika on rahoituksen niukkuudessa, jonka vuoksi ravintoketjun jokaisessa kohdassa käy hillitön taistelu.

Tämän näkökohdan ymmärtäminen reaalisesti vallitsevana ja raadollista taistelua selittävänsä tosiasiana ei silti poista pääasiaa: virkoja määrittelevät ja asiantuntijoita valitsevat eli koko yhtälöä ratkaisevat piirit, joiden todellisesta jääviittömydestä ei voi edes puhua. Varmasti mukana on vilpittömyyden pyrkimystä ja sinänsä luvallista ja hyväksyttävää halua edesauttaa omaa tutkimussuuntaa. Mutta kun asiaa ei voi irrottaa henkilökysymyksistä, siinä menevät väistämättä – kuvaannollisesti ilmaistuna – ne kuuluisat omat ja firman rahat sekaisin.

Samaan aikaan on käytännössä poistettu mahdollisuus valittaa näistä akateemisen alan todellisista sisäpiirin kaupoista. Määrittelyistä ei voi valittaa minnekään, ei liioin asiantuntijalausuntojen sisältöasioista. Määrittelyjen laajuuksille ei voi mitään, ja asiantuntijoita ei kukaan halua suututtaa, koska jokainen tietää, että samat henkilöt antavat heistä myöhemminkin lausuntoja – sekä viranhauissa että näkymättömmillä foorumeilla, esimerkiksi apurahoja tai julkaisupäätöksiä myönnettäessä.

Näin ollen virkojen määrittelyjen tieteellinen

intressi loitontuu yhä kauemmas.

Se, joka nykyään kartuttaa ansioitaan, ei enää pätevoidykään niiden kautta tuleviin virkoihin, vaan heikentää ansioillaan mahdollisuuksiaan. Hän saattaa itse itsensä ”Heikoimman lenkin” viimeiseksi ulosäänestetyksi henkilöksi. Tai siksi, jonka rajaamiseksi pois säännöt laaditaan, jos hän ei sovi määrittelystä päättävien ajatuksiin.

Määritellyt virat: jollekin jo pedatut?

Kun jokin virka tulee auki, varsin moni nykyään kysyy ensimmäiseksi miten se on määritelty? Ja saatuaan tähän vastauksen alkaa heti pohtia ”kenelle se siis on petattu”. Tämän jälkeen on usein helppo antaa mielessään kysymykseen jo vastauskin – joka aika harvoin menee harhaan.

Historian piirit ovat nimittäin, vaikkakin olemassa olevien virkojen määrän kannalta suuret, absoluuttisesti niin pienet, että hauissa alkaa yhä selvemmin toistua vanhan anekdootin kaava. Maalaisliiton kansanedustaja oli pohtivinaan vakavasti Paasikiven seuraajaa. Tällä pitäisi olla pääministerikokemusta, tämän pitäisi olla juristi ... mistä seurasi välihuuto: Ja kaljupää.

Kulloinenkin ”kaljupää” on nykyään yhä helpompi tunnistaa lähes jokaisesta määrittelystä. Kuten eräs kollega puki sanoiksi nähtyään erään määrittelyn: ”Jaahas, siis aivan X:n ansioluettelosta kirjoitettu.”

Määrittelyt todellisine syineen ovat näin ollen nykyään samanlainen ilmiö kuin huippu-urheilussa doping. Kaikki tietävät ilmiön olemassaolon ja motiivit. Niitä vain on vaikeaa todistaa, ja toisaalta kaikki ajattelevat, että ”kaikkihan niin tekevät”. Ja kuten rohdot kovenivat, samalla määrittelyt muuttuvat yhä spesifimmiksi – ja tarkoitushakuisemmiksi. Eikä edes ilmiön olemassaoloa voi tunnustaa vaarantamatta koko lajin mainetta.

Ainoana erona on, että mistään Wadan testiryhmästä ei ole mitään pelkoa.

Kirjoittaja on Suomen historian yliassistentti ja dosentti Tampereen yliopistossa ja toimii tällä hetkellä vierailevana tutkijana Humboldt-yliopistossa Berliinissä.